

OSMANLI ARAŐTIRMALARI
XXIII

NeŐir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XXIII

İstanbul - 2003

CENİBET VE KULLANILIŞINA DAİR ÖRNEKLER

Erdoğan MERÇİL

Eskiçağlardan beri Türkler'in hayatında rol oynayan en önemli unsurlardan biri at'dır. Nitekim M. Ö. 2500 ile 1700 yıllarıyla tarihlenen Afanasyevo kültürü dönemine âit Orta Asya'daki buluntular arasında koyun ve at kemiklerine rastlanması; M. Ö. 1700-1200 yılları arasındaki Andronovo kültürü döneminde atın ehlileştirilmiş olması, bölgede yaşayan kavimlerin bu hayvanı tanıdıklarını ortaya koymaktadır¹. Türkler atı söz gelişi, binek ve yük hayvanı, savaş, spor alanlarında hatta yiyecek olarak da kullanmışlardır. Müslüman-Türk devletleri teşkilâtında atlar için kullanılan Arapça *cenîbet* veya Farsça'da *esb-i nevbet* (veya *nevbetî*) şeklindeki terim dikkati çekmektedir. Kaşgarlı Mahmud², Arapça ve Farsça bu terimler yerine Türkçe *koş-at* (Hakan yanındaki yedek at) tabirini kullanmaktadır.

Cenîbet terimi çeşitli lugatlerde şu şekilde tarif edilmektedir: Steingass³, cenîb/cenîbet: A led camel, a horse (yedek deve, yedek at). Ziya Şükûn'un⁴ tarifi de buna benzemektedir, "cenîb- yedek atı manasına Arapça olup Farsça'dan âhırına bir (t) ilavesiyle cenîbet şeklinde kullanılır". Hasan 'Amid⁵, "yedek, esb-i kutel, cenîb de denmekte, çoğul cenâib" şeklinde bir tarif

¹ Bk. B. Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Orta Asya Kaynak Buluntularına Göre*, Ankara 1984², s. 18-19 ve 25; İbrahim Kafesoğlu, "At", *DİA*, IV, 27.

² Bk. Besim Atalay, *Divanü Lugat-it-Türk Dizini "Endeks"*, Ankara 1943, s. 348.

³ Bk. *Persian-English Dictionary*, London 1977⁶, s. 375.

⁴ Bk. *Farsça-Türkçe Lûgat, Gencinei Güftar, Ferheng-i Ziya*, İstanbul 1967, I, s. 663.

⁵ Bk. *Ferheng-i 'Amid*, Tahran hş. 1342, s. 389, 819; Dr. Muhammed Mu'in-Dr. Seyyid Ca'fer Şehidî, *Lugat-Nâme*, hş. 1337, V, s. 7884.

yapıyor. Ayrıca kutel⁶in yedek at anlamı bulunduğunu ve buna cenîbet de dendiğini belirtiyor. Yine kutel, "esb-i cenîbet manasındadır, yani yedek atı ki kibarın önünde çekilir" olarak da açıklanıyor⁷. Hasan Enverî⁸ de, cenîb (cenîbet) kelimesinin Arapça yedek at (esb-i kutel ve yedek) olduğunu belirttikten sonra cenîbetin Gazneli ve Selçuklu devresinde geçerli istilahlardan yedek at manasında olduğunu zikrediyor. Ayrıca merasimlerde mücevherle süslenmiş cenîbetlerden (cenîbetan)⁹ istifade edildiğini açıklıyor. F. Devellioğlu¹⁰ da cenîbe/cenîbet kelimesinin açıklamasını, "yedek hayvan" şeklinde belirtiyor.

Esb-i Nevbet (veya nevbetî) de cenîbet ile aynı anlamda kullanılmaktadır¹¹.

Rahmetli hocam İ. H. Uzunçarşılı¹² kitabında iki yerde geçen cenâib için, belki de bir zühûl eseri, değişik bir açıklama yaparak s. 74'de "cenâyib denilen has ahır hademeleri" demektedir. Ayrıca s. 83, not 3'de ise yine cenâible ilgili olarak "...bu tâbirler atlar, has ahır hademeleri manalarına gelmektedir" şeklinde bir açıklamada bulunmaktadır. Lugatlerde böyle bir anlamı görülmediği gibi, daha sonra vereceğimiz örneklerden cenîbetin çoğulu cenâibin manasının has ahır veya has ahır hademeleri olmadığı anlaşılacaktır.

Gazneliler

Gazneli Sultan Mahmûd öldükten (1030) sonra, oğlu Muhammed tahta çıktığı zaman ağabeyi Mes'ûd, İsfahan şehrinde idi. Mes'ûd tahtı ele geçirmek için hazırlıklar yaparak harekete geçti ve Beyhak'a geldiğinde Horasan sipehsâlârı Gazî kalabalık bir orduyla onu karşılayarak hizmetinde olduğunu belirtti. Mes'ûd onu ordusuna baş kumandan (sipehsâlâr) tayin etti. Bundan sonra Gazî ordusuna Mes'ûd'un huzurunda bir geçit resmi yaptırdı. Bu resmi

6 Kutel için ayrıca bk. Steingass, s. 1015.

7 Mütercim Asım Efendi, *Burhân-ı Katı*, Hazırlayanlar: M. Öztürk-Derya Örs, Ankara 200, s. 475.

8 Bk. *İstilahat-ı Divânî Devrey-i Gaznevî ve Selçukî*, Tahran 2525 şahinşahi, s. 212.

9 Örneklerde de Beyhakî'nin cenîbetin çoğulunu Farsça'ya uygun olarak cenîbetân (veya cenîbetiyân) şeklinde kullandığı görülecektir.

10 Bk. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugât*, Ankara 1970², s. 164.

11 Bk. Steingass, 47, 1431; Hasan Enverî, s. 211-212.

12 Bk. *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1970².

geçitte önce tam silahlı ve zirhli *cenîbetiyân* (yedek atlar), alâmetli (bayraklı) ve zirhli gulâmlar, bir çok piyade ve hassa atlı alayları ve bunların ardından tek tek atlı serhengler geliyordu. Bu geçit resmi kuşluk zamanından öğle namazına kadar sürmüştü¹³.

Sultan Mes'ûd 1031 tarihinde iki önemli göreve tayinler yaptı. Bunlardan birincisinde, Taş Ferrâş adındaki bir adamını Irak ordusu başkomutanlığına tayin etmişti. Taş Ferrâş görev yerine hareket edeceği 422 yılı Şevval ayının 5. Pazar günü (25 Eylül 1031), sultanla beraber elli kadar cenîbetin de yer aldığı muhteşem bir alay ile Şabahâr sahrasına gitmişti¹⁴.

Abbasî halifesi el-Kadir Billâh, Kasım 1031 tarihinde ölmüş, yerine oğlu ve veliahtı Kaim bi-Emrillâh geçmişti. Yeni halife, Sultan Mes'ûd'dan biat almak için Fakih Ebû Bekr Muhammed b. Süleyman et-Tûsî'yi elçi olarak göndermişti. Gazneli sultanı bu sırada Belh şehrinde idi ve elçinin lâyük-ı vechile karşılmasını emretti. Bu görev o zaman reisürriesa olan Ali Mikail'e verilmişti. Ebû Ali Resuldâr ve mertebedârlar¹⁵ bir çok *cenîbetân* ile elçiyi karşılamaya gittiler (10 Aralık 1031)¹⁶.

Bir süre sonra Halife Kaim bi-Emrillâh'ın elçisi Ebû Bekr Muhammed b. Süleyman bir takım hediyeler ve Mes'ûd'un istekleriyle ilgili önemli evrak ile tekrar sultanın huzuruna geldi. Mes'ûd bu kez Nişabur'da idi ve Abbasî elçisi için muhteşem bir merasim tertipletti. Resuldâr beraberinde bir hacib, birkaç sipedâr, perdedâr ve siper-keşler ile cenîbetân, bir katır ve 20 hil'at olduğu hâlde elçinin kaldığı eve gitti (tkr. 16 Rebi II 424/21 Mart 1033)¹⁷.

Sultan Mes'ûd, Selçuklular ile mücadele ettiği sıralarda, Karahanlılar ile anlaşmalar yapmak istemiş ve bu maksatla zaman zaman onlara elçiler göndermişti. Nihayet Yusuf Kadır Han ile Mes'ûd arasında bir anlaşma yapıldı. Buna

13 Bk. *Tarih-i Beyhakî*, nşr. Gani-Feyyâz, Tahran hş. 1334, s. 37./ Trk. Trc. N. Lugal, *Türk Tarih Kurumu yayınlanmamış nüsha*, s. 41.

14 Bk. *Beyhakî*, s. 281/ Trk. Trc. S. 359.

15 Mertebedâr; rütbeli, dereceli, bk. M. Kanar, *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2000, s. 1058.

16 Bk. *Beyhakî*, s. 287/ Trk. Trc. s. 366. Olaylar için ayrıca bk. E. Merçil, "Gazneliler'de Bir Saray Memuriyeti: Resuldârlık", *VIII, Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Ankara 1981, s. 705.

17 Bk. *Beyhakî*, s. 369./ Trk. Trc. s. 470; Merçil, aynı eser, s. S. 706.

göre iki taraf arasında evlilik yoluyla akrabalık da tesis edilecekti. Bir süre sonra Mes'ûd ile evlenecek olan Kadır Han'ın kızı Şâh Hâtun, Gazne'ye gönderildi. Gazneli tarafından mertebedârlar, valiy-i hares ve resuldâr cenîbetân ile gidip Şecgâv (شجکاو)¹⁸'da bulunan Karahanlı elçilerini alıp Gazne'ye getirdiler (8 Eylül 1034)¹⁹.

Sultan Mes'ûd'un Belh'e gittiği aynı gün (4 Muharrem 427/(8 Kasım 1035), Çağaniyan valisi Ebu'l-Kasım da bu şehre geldi. O sultanın damadı oluşu sebebiyle gayet iyi karşılandı. Ertesi gün sultan tarafından kabul edilen Ebu'l-Kasım huzurdan ayrıldıktan sonra kendisine ayrılan köşke giderek valiye hediye götürüyordu. Muharrem'in dokuzuncu günü (13 Kasım) büyük bir ziyafet verildi, bunun için *cenîbetân* göndererek valiyi köşkten alıp getirdiler ve çevgân oynadılar²⁰.

Gazneliler ile Karahanlılar arasındaki münasebetler zaman zaman dostane idi. Nitekim Sultan Mes'ûd, Büst şehrine bir fersah mesafede konakladığı sırada, Ali Tegin oğulları'ndan Yusuf b. Ali'den elçiler geldi. Alp Tegin adlı bir Türk ile Buhara hatibi Abdullah Parsf'den oluşan bir elçi heyetini resuldâr ve mertebedârlar yedek atlarla (*cenîbetân*) karşılamak için gittiler, onlara ikramda bulunarak ordugâha götürdüler (17 Safer 428/10 aralık 1036)²¹.

Gazneli Mevdûd da babası Mes'ûd tarafından Selçuklular ile mücadele için görevlendirildikten sonra devletin ileri gelenlerine muhteşem hil'atler ve h. 432 yılı Muharrem'in 12. günü/22 Eylül 1040 Bağ-ı Firuzî'de mükellef bir ziyafet vermişti. Emîr Mevdûd ve vezir de bu ziyafette hazır bulundular, sonra ordu resmi geçit yapmaya başladı. Bu geçit resminde iki yüz tane kalkanlı ve mitradlı²² saray gulâmı bir çok *cenîbetân* ile yer almıştı²³.

-
18. Gazne'ye iki menzil mesafede bir yer, Beyhakî, s. 425 n.1.
 19. Bk. Beyhakî, s. 425/ Trk. Trc. s. 550, Olaylar için bk. V.V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, Hazırlayan H. D. Yıldız, Ankara 1990, s. 314.
 20. Bk. Beyhakî, s. 495/ Trk. Trc. s. 643; Merçil, aynı eser, s. 706.
 21. Bk. Beyhakî, s. 508/ Trk. Trc. s. 665; Barthold, *Türkistan*, s. 319; Merçil, aynı eser, s. 707.
 22. Steingass, (s. 1260) kısa av mızrağı; Hasan 'Amid (s. 966) kısa mızrak, bayrak, âlem.
 23. Beyhakî, s. 657/ Trk. Trc. s. 875.

Büyük Selçuklular

Selçuklular Sübaşı idaresindeki Gazneli ordusuna karşı zafer kazandıktan sonra İbrahim Yinal, Nişabur'a gelmiş ve şehrin teslimini istemişti. Halkın ileri gelenleri yaptıkları toplantı sonucu, bir savaşa girmeden şehri Selçuklular'a teslimine karar vermişlerdi. İbrahim Yinal, Nişabur'dan yarım fersahlık bir mesafeden iki-üç yüz atlı ile bir bayrak ve iki tane yedek atıyla (cenîbeti du) şehre geldi (Haziran 1038)²⁴.

Sultan Alp Arslan, Malazgirt zaferinden sonra (1071), görüştüğü Bizans imparatoru Romanos Diogenes'e veda etmesi esnasında, "ona eksiksiz armağanlar, altın nallı, lâl ve zebercet eyerli bir yedek at (cenîbet) verdi²⁵.

Sultan Muhammed Tapar'ın ölümünden (1118) sonra oğlu Mahmûd ile amcası Sencer arasında Büyük Selçuklu tahtını ele geçirmek için yapılan şavaşı (11 Ağustos 1119) Sencer kazanmıştı. Daha sonra Sencer, yeğeni Mahmûd'u affetti. Bu sırada bazı devlet adamları Mahmûd'un Sultan Sencer'in huzurunda nasıl davranacağını kararlaştırdılar. Buna göre, "amcasına hürmet için Mahmûd saltanat törenini terk edecek ve Sencer'i karşılamaya çıktığında sultanın yedek atına (cenîb el-sultan) binecekti²⁶. Sultan Sencer'in de Mahmûd'a verdiği hediyeler arasında bir yedek at (esb-i nevbet) bulunmaktaydı²⁷.

Irak Selçukluları

Irak Selçukluları'ndan II. Muhammed Döneminde (1153-1159), Süleyman-şâh da sultanlığı ele geçirmek için büyük bir ordu toplayarak harekete geçmişti. Ancak; Süleyman-şâh büyük askerî kuvvetine rağmen işleri yönetecek yetenekte değildi. Ordunun kendisine karşı isyan edeceğini haber aldığı zaman

24 Beyhakî, s. 552/ Trk. Trc. s. 731.

25 Bk. Raşid Al-Din Fadlallâh, *Câmi' Al-Tavârih*, (Metin), II. cild, 5. cüz *Selçuklular Tarihi*, Yay. A. Ateş, Ankara 1960, s. 38./ Trk. Trc. F. Sümer-A. Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı* (Metinler ve Çevirileri), Ankara 1971, s. 64. Ancak çeviride sadece at olarak geçiyor.

26 Al-Bondari, *Zubdat Al Nusra va Nuhbat Al 'Usra*, nşr. M. Th. Houtsma, Leiden 1899, s. 128/ Trk. Trc. Kıvameddîn Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, İstanbul 1943, s. 124; M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, cilt II, *İkinci İmparatorluk Devri*, Ankara 1984, s. 9 n.1; A. Sevim-E. Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara 1995, s. 206.

27 Bk. Şebankâreî, *Mecma' el-Ensâb*, nşr. Mîr Haşim, Tahran hş. 1363, s. 110; *Câmi' Al-Tavârih*, *Selçuklular Tarihi*, s. 81.

âdeti üzere direnç göstermeyip, yedek atını (*esb-i nevbet*) istedi ve hazineden alabildiği kadar para alarak geceleyin sessizce kaçtı²⁸.

Cenîbetin geçmediği fakat atla ilgili olması bakımından zikre değer bir olay da Irak Selçuklu sultanı Mes'ûd (1134-1152) ile ilgilidir. Sultan Mes'ûd avlanmayı çok sevmekte olup avdan hiç bıkmazdı. Ayrıca tek başına aslan öldürmek konusunda usta idi ve sırf bu iş için yetiştirilmiş bir atı vardı. Ravendî²⁹, h. (5)77/1181-1182 yılında o atın sultanın türbesine nöbetle götürüldüğünü görmüş ve bunu eserinde açıklamıştır ki, Türkiye Selçukluları devrinde de bu olayın bir benzerine rastlanmaktadır.

Atabeg İmâdeddîn Zengi, Ca'ber kalesini muhasara ettiği sırada hadimleri (hizmetkârları) tarafından öldürülmüştür (14-15 Eylül 1146). Onu öldüren hadim, "kendisi mühim bir iş için gidiyor ve bir hususu keşfetmeye gönderilmiş gibi göstererek nevbet atına (fürs el-nevbet) atlayarak" oradan uzaklaşmıştı³⁰.

Kirman Selçukluları

Melik I. Muhammed b. Arslan-şâh (1142-1156)'ın nedimlerinden Muh-tass ed-Dîn Osman'a verdiği hediyeler arasında yedek at (*esb-i nevbeti*) de bulunmaktaydı³¹.

Harezmsâhlar

Sultan Celâleddîn Mengüberti ile Cingiz Han'ın orduları Pervân'da karşılaştıklarında Moğol kumandanlar her askerin yanında bir yedek at (*cenbiyet*) bulundurmasını emretmişlerdi. Savaşın sonuna doğru mağlubiyetin yaklaştığını anlayan Sultan Celâleddîn'in emri üzerine yedek atı (*cenbiyet*) çektiler. Celâleddîn bu atla beraber kendini nehre bırakarak kurtulmuştu. (9 Şevval 618/26 Kasım 1221). Hârezmsâh, Isfahan civarında Moğollarla bir kere daha karşılaştığında (1228), ordusunun merkezinde bulunan Celâleddîn atından düş-

28 Bk. Muhammed er-Ravendî, *Kitâb Râhat-us-Sudûr ve Âyet-us-Sürûr*, Muhammed İkbâl, London 1921, s. 264/ Trk. Trc. A. Ateş, Ankara 1960, II, s. 253; *Câmi' Al-Tavârih*, *Selçuklular Tarihi*, s. 145.

29 Ravendî, s. 226/ Trk. Trc. Ankara 1957, I, s. 217.

30 Bundarî, s. 209/ Trk. Trc. s. 190.

31 Muhammed b. İbrahim, *Tarih-i Kirmân, Selcukiyân ve Guz der Kirmân*, nşr. Bastaniy-i Pârizi, Tahran hş. 1343, s. 41.

müş, yedek atını çeken (*cenbiyet-keş*) de ortadan kaybolmuştu. Ancak Celâleddîn bu durumda da kurtulmasını bilmiş ve Moğol çemberini yarıp kaçmayı başarmıştı³².

Harezmşâhlar Ahlat'ı kuşatmakla meşgul olduğu sırada, Halife Mustansır'ın gönderdiği elçisi Sa'deddîn, sultan ve maiyyetindeki devlet ileri gelenlerine kıymetli hediyeler takdim etti. Sultan Celâleddîn'e gönderilen hediyeler arasında otuz adet Arabî at bulunmakta, bu çok süslü her bir yedek atın (*cenîbetî*) boynuna takılan ipek yuların üstünde altmış adet halife dinarı vardı³³.

Türkiye Selçukluları

Sultan I. Gıyâseddîn Keyhusrev, Selçuklu tahtını kardeşi Süleymanşâh'a bırakarak gurbet yolculuğuna çıktığında (1196), ilk durağı Ermeni kralı Leon'un ülkesi olmuştu. Ermeni Leon merkez Sis (Kozan)'de Gıyâseddîn Keyhusrev'e gerekli saygı ve bağlılığı göstererek en iyi şekilde ağırlamıştı. Selçuklu sultanı da Leon'a özel hil'at (*teşrif-i hass*) ve padişahlara yakışır bir yedek atı (*cenîbet-i husrevane*) hediye etmişti³⁴.

Sultan I. Gıyâseddîn Keyhusrev, Alaşehir civarında Bizanslılar ile yapılan savaşta şehit düştükten sonra (1211), cesedi Konya'ya getirilerek atalarının yanına gömüldü. I. İzzeddîn Keykavus ertesi günü sultanların türbesini ziyarete gitti. Ayrıca sultan türbeye nöbette bulundurulması için bir yedek at (*cenîbet-i nevbetî*) tayin etti. Altın gerdanlıklı (tavk) ve kızıl atlaslı zırh (bergüstevan) ile süslü bir at, İbn-i Bibî'nin eserini yazdığı güne kadar, her cuma türbede hazır bulunduruluyordu³⁵.

32 'Alâ' u'D-Din 'Atâ Melik-i Cuveynî, *Tarihi-i Cihân-Guşa*, nşr. Mirza Muhammed Kazvinî, London 1916, II, s. 137, 141, 169/ Çeviren: Mürsel Öztürk, Ankara 1998², s. 340, 343, 361. olaylar için bk. Aydın Taneri, *Celâlî'ü'D-Dîn Hârizmşâh ve Zamanı*, Ankara 1997, s. 25-26, 39.

33 Bk. Nesevî, *Siret-i Celâl ed-Dîn Mingburnı*, Farsça Tercüme, nşr. Müctebâ Minovî, Tahran hş. 1344, s. 204; Tanerî, aynı eser, s. 54-55, 113.

34 Bk. İbn-i Bibî, *El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye Fî'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, hazırlayan: A. S. Erzî, I, Tıpkı basım, Ankara 1956, s. 40/ Trk trc. hazırlayan Mürsel Öztürk, Ankara 1966, I, s. 58; *Histoire Des Seldjoudes D'Asie Mineure D'apres İbn-Bibi Texte Turc*, nşr. M. Th. Houtsma, Leiden 1902, s. 26.

35 Bk. *El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye*, s. 133/ Trk. Trc. I, s. 154; *İbn-Bibi Texte Turc*, s. 114; V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran, Ankara 1988, s. 104; E.

Sultan İzzeddîn Keykavus, Ermeniler'in idaresindeki Çiçin ve Hoçin kaleleri üzerine bir sefer tertiplelediği sırada (tkr. 1216), Selçuklu ordusundan üçbin kişilik bir öncü birliğini savaşmak için göndermişti. Emîr-i Meclis Mübarizeddîn Behram-şâh sabah erkenden yakınlarından (havass) birkaç kişiyle düşman birliklerinin durumunu öğrenmek için yola çıkmış, ancak tuzağa düşmüştü. Emîr-i Meclis'in adamlarından yüz kişilik bir Kürt grubu yanlarında getirdikleri yedek ata (*cenîbet*) bindirerek onu kurtarmışlardı³⁶. Bu savaşların sonunda Ermeni Konstantin'in elçileri aff ve özür dilemek için Sultan İzzeddîn Keykavus'un huzuruna geldiler. Sonuçta Ermeniler'in önerdiği barış şartlarını kabul eden Selçuklu sultanı, Sis ülkesinin yönetimini Konstantin'e bıraktı. Daha sonra o ülkenin mülkiyetini Konstantin'e verdiğiine dâir yeni bir menşurla, hil'at ve at (*cenîbet*) götürmek ve ödenmemiş olan haracı tahsil etmek için Emîrî'l-Devat Ziyâeddîn Kara Arslan'ı görevlendirdi³⁷.

I. İzzeddîn Keykavus, Erzurum Meliki Fahreddîn Behram-şâh Davud'un kızlarından Selçukî Hâtun ile evlendiği sırada, Kadı Şerefeddîn gelinin cehiz eşyasının hazır olduğunu bildirmek ve nikâh muamelesini yapmak üzere çok miktarda hediyeyle Selçuklu sultanının huzuruna gönderilmişti. Kadı Şerefeddîn de âdet olduğu üzere sultanın atının (*cenîbet*) rikabını öperek başını secdeye koymuş dua ve şükürler etmişti (tkr. 1216-1218)³⁸.

I. Alâeddîn Keykubad, Selçuklu tahtına geçtikten (1220) sonra, durumu öğrenen Abbasî halifesi Nâsır lidinillâh, Şeyh Şahâbeddîn Ömer b. Muhammed Suhreverdî ile yeni Selçuklu sultanına; saltanat menşuru, Rum ülkesi nâibliği, bir padişahlık hil'ati ve bir sultanlık kılıcı göndermişti. Ayrıca bu hediyeler arasında murassa yularlı ve başlıklı, üzengisi süslenmiş ve nalı altından olan

Merçil, "Sultanların Ata Mezarlarını Ziyareti", *IX. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 1988, s. 659-660.

36 Bk. İbn-i Bibî, s. 166/ Trk. trc. I, s. 186.

37 Bk. aynı eser, s. 170/ Trk. trc. I, s. 190; *İbn-i Bibî Texte Turc*, s. 15'de "hasa yedek".

38 Bk. İbn-i Bibî, s. 178/ Trk. trc. I, s. 196; *İbn-i Bibî Texte Turc* s. 157'de "sultanın yedeğinin üzengisini öptü ve tazîmçün baş koyup dua ve sena vazifesin yerine getirdi". Ayrıca bk. E. Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Meliklerinin Evlilikleri", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler*, II. cilt, Konya 2001, s. 405-408.

binek katırı (*cenîbet-i ester*) da vardı. Sultan Alâeddîn Keykubad büyüklerin ve seçkinlerin huzurunda halifenin gönderdiği *cenîbetin* turnağını öptü³⁹.

Sultan Alâeddîn Keykubad, Moğollar'a karşı tedbirler aldığı bir sırada, Halife Nâsır lidinillâh, Muhiddîn b. El-Cevzî'yi elçi göndererek Moğollar'a karşı savaşmak üzere iki bin kişilik bir yardım kuvveti istemişti. Muhiddîn b. El-Cevzî'nin halife tarafından sultana getirdiği hediyeler arasında altın nalla nallanmış cevahir kakma tokalı atlar (*cenâib*) bulunuyordu. Bu üzeri işlenmiş eyerli atlardan birini (*cenîbet*) sultanın bulunduğu sofanın baş köşesine çektiler. Sultan daha sonra tahtından indi ve saygı ifadesi olarak Abbasî halifesinin gönderdiği atın rikabını (*rikab-ı cenîbet*) öptü⁴⁰. Sultan Alâeddîn Keykubad, Abbasî halifesinin bu isteğini geri çevirmemiş ve Bahâeddîn Kutlugca komutasında beşbin kişilik bir kuvveti Bağdad'a sevk etmişti. Ayrıca sultan özel yedek atlarından üzerlerinde şahane atlas eyer örtüleri, kıymetli dizginleri ve üzen-gileri olan elli yedek atı (*pencâh cenîbet ez cenâib-i hass*) da kafileye katmıştı⁴¹.

Suğdak seferi sırasında Ruslar, Selçuklu ordugâhına bir elçi göndermişti. Bu seferin yöneticisi Hüsameddîn Çoban teşrifatçıların biriyle elçiyi huzuruna çağırıldı. Hüsameddîn Çoban Bey önceden Rus elçisi için bir çeşit karşılama töreni tertiplemiş, verdiği emir üzerine seçilmiş gençler tam silâhli ve teçhizatlı olarak ayakta saf saf dizilmiş, şahane başlıklı ve eyerli yedek atları (*esbân-ı nevbetî*) karargâh önünde hazır etmişlerdi⁴².

Erzincan Mengüçüklü Meliki Alâeddîn Davud-şâh kendi emîrleri ile anlaşmazlığa düşmüş, bunlardan bir kısmı Sultan I. Alâeddîn Keykubad'a sığınmışlardı. Bu durumdan rahatsız olan Alâeddîn Davud-şâh, Selçuklu sultanını görmek için Kayseri'ye gitti. Onun misafirliğinin dördüncü günü I. Alâeddîn Keykubad'ın gönderdiği hediyeler arasında sultanın özel yedek atlarından (*cenâib-i hass*) alınmış, gemi ve üzen-gisi altından koşumlu ve başlıklı bir Arap

39 İbn-i Bibî, s. 232-233/ Trk. trc. I. s. 248 ve 251; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 330; *İbn-i Bibî Texte Turc*, s. 234'de "imam gönderdiğin yedeğin toynağını öptü".

40 Bk. İbn-i Bibî, s. 257-258/ Trk. trc. I, s. 276-277; İbn-i Bibî, *Muhtasar Selçuknâme*, nşr. M. Th. Houtsma, Leiden 1902, ş. 107; *İbn-i Bibî Texte Turc*, s. 263'de "sultan tahtından inüp, tazimçün hilafet yedeğinin ayağını öptü"; Turan, *Türkiye*, s. 333.

41 Bk. İbn-i Bibî, s. 260/ Trk. trc. I, s. 279; *İbn-i Bibî Texte Turc* s. 266'da "elli hass yedek".

42 Bk. İbn-i Bibî, s. 321/ Trk. trc. I, s. 335; *İbn-i Bibî Texte Turc*, s. 342.

atı bulunuyordu. Ertesi günü iki hükümdarın Meşhed sahrasında yaptıkları gezintiden sonra Sultan Alâeddîn Keykubad'dan Melik Davud-şâh'a öncekinden daha kıymetli bir hil'at gönderildi. Emîr-i âhurlar, tam takımlı altın işlemeli başlıklı Arap atı (*cenâib-i tazî*) hazır ettiler⁴³.

Sultan Celâleddîn Mengübertî, Moğollar önünden kaçarak Azerbaycan'da yerleştiğinde (1225), Sultan I. Alâeddîn Keykubad'a elçi göndererek dostluk kurmak istemişti. Onun elçilerinin ikinci defa geldiklerini öğrenen Sultan Alâeddîn bazı meşhur emîrlere has yedek atlar (*cenâib-i hass*) ve başlıklı, üzengili bineklerle onları karşılamaya çıkmalarını buyurmuştu. Bu elçiler geri döndükten sonra sultan, Çaşnigîr Şemseddîn Altun-aba'yı Celâleddîn Mengübertî'ye gönderdi. Celâleddîn Harezmşâh sultanın elçilerinin geldiklerini haber aldığı zaman, büyük emîrlere özel atlarla (*cenâib-i hass*), askerlerle ve tamburla onları karşılamalarını buyurdu⁴⁴.

Sultan Alâeddîn Keykubad ile Eyyubîler'den Melik Eşref, Celâleddîn Harezmşâh'a karşı savaşmak üzere Kızılırmak kenarında bir düzlükte buluştular (1230). Sultan burada misafirlerini ağırladı ve Melik Eşref ile çevgân oynadı. Oyun sırasında Alâeddîn Keykubad'ın elinden çevgân düştüğü zaman, Melik Eşref atından iniyor, çevgânın sultanın eline gelecek yerlerinin tozunu alıyor ve onu öptükten sonra tekrar Selçuklu hükümdarına veriyordu. Görevliler hemen sultanın yedek atını (*cenâib-i sultan*) çekiyorlardı. Melik Eşref yeri öptükten sonra ata biniyordu. Çevgân o gün istemeden Selçuklu sultanın elinden üç kez düşmüştü⁴⁵.

Sultan Alâeddîn Keykubad ve Melik Eşref Yassıçimen (10 Ağustos 1230) galibiyetinden sonra Erzurum'a yürüdüler. Erzurum hâkimi Rükneddîn Cihanşâh onlara karşı savaşmış ve Selçuklu ordusuna esir düşmüştü. Buna mukabil Cihanşâh'ın kardeşinin adamları şehri savunmaya giriştiler, neticede Melik Eşref ve kardeşlerinin de araya girmesiyle, Alâeddîn Keykubad onu affetti. Ayrıca Cihanşâh'a kıymetli bir hil'at, bir çok altın ve özel bir yedek at

43 Bk. İbn-i Bibî, s. 349-350/ Trk. trc. I, s. 359-360; *Muhtasar Selçuknâme*, s. 144-145; Olaylar için bk. Turan, *Türkiye*, s. 353-354.

44 Bk. İbn-i Bibî, s. 375 ve 381/ Trk. trc. I, s. 380 ve 385; *Muhtasar Selçuknâme*, s. 159-160.

45 Bk. İbn-i Bibî, s. 390-391/ Trk. trc. I, s. 393.

(*cenîbet-i hass*) gönderdi. Böylece hiç kimseden geçmişin hesabının sorulmaması şartıyla iki taraf anlaştı ve Selçuklular Erzurum'a hâkim oldu⁴⁶.

Sultan II. Gıyaseddîn Keyhusrev döneminde (1237-1245), Harezmliler Güney-doğu Anadolu ve Suriye hudutlarında hayatlarını sürdürüyor, bölge halkına rahat vermeyerek ve kervanları soyarak ticarî faaliyeti de engelliyorlardı. Bunlarla görüşmek üzere meşhur tarihçi İbn-i Bibî'nin babası Mecdeddîn Muhammed Tercüman elçi olarak görevlendirildi. Bu sırada Selçuklu sultanı Harezmliler'in her hamı için, ayrı ayrı meliklere yakışır hediyeler, şahane hil'atler, altın kınlı kılıçlar ve altın dizginli özel yedek atlar (*cenâib-i hass*) gönderdi⁴⁷.

Sultan II. Gıyaseddîn Keyhusrev daha sonra Selçuklu ordusunu Kayseri'de toplayarak Meyyâfarıkîn (Silvan) üzerine sevketti. Ayrıca Şam Eyyubî hükümdarı Melik Salih de Melik Mu'azzam komutasında yardımcı kuvvet göndermişti (1241). Bu müttefik ordu yine Eyyubîler'den Şihâbeddîn Gazî idaresindeki Meyyâfarıkîn'i kuşattı. Bu sırada yapılan teke tek vuruşmada Gazî'nin ordusundan bir atlı Selçuklu ordusuna esir düştü, fakat Melik Mu'azzam'ın araya girmesiyle bağışlandı. Melik Mu'azzam bu süvariye kıymetli bir hil'atle (teşrif), bir yedek Arap atı (*cenîbet-i tazî*) gönderdi ve sonra onun Melik Gazî'nin ordusuna dönmesine izin verdi⁴⁸.

Sonuç olarak yukarıda zikrettiğimiz örneklerden hareketle cenîbet;

- resmi geçitlerde,
- elçileri karşılama törenlerinde,
- misafirlerin saraya gelişlerinde,
- hil'at ve hediye olarak,
- sultanların çadırları önünde her hangi bir olay karşısında kaçabilmek için,
- savaşlarda ve seferlerde yedek at olarak⁴⁹,
- oyun alanlarında,

46 Bk. aynı eser, s. 410/ Trk. trc. I, s. 413.

47 Bk. aynı eser, s. 486/ Trk. trc. II, s. 39.

48 Tafsilât ve bu süvarinin kimliği için bk. İbn-i Bibî, s. 507-508/ Trk. trc. II, s. 56.

49 Bk. S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, Rusçadan çev. Ekber N. Necefi/Ahmed Annaberdiyev, İstanbul 2002, s. 351.

- sultanların mezarlarını ziyarette kullanılmakta idi.

Ayrıca halifelere ve hükümdarlara hürmet göstermek amacıyla *cenîbetin* üzengisi veya tırnağı öpülüyordu.

Cenîbetten türetilmiş bir kelime ise *cenîbet-keş* olup, *Burhân-ı Katî*'ya göre⁵⁰, "yedek çekici ki, yedekçi tâbir olunur. Tavile (ahır) beyi ve mirâhur manasına gelmektedir. *Lugat-nâme*'de⁵¹ *cenîbet-keş* mirâhur olarak izah edilmiştir. Devellioğlu⁵²'nun, açıklaması ise, "yedek hayvanı çekip götürən" şeklindedir. Hasan Enverî⁵³'nin açıklaması da Devellioğlu'nunkine benzemektedir, "yedek atı çeken". Kanar⁵⁴ bu terimi cenîbekeş okuyarak, "yedek hayvan çeken" olarak açıklıyor.

Yedek tâbiri Osmanlılar'da da kullanılmaktadır. Söz gelişi Evliya Çelebi⁵⁵'de şöyle bir örnek görüyoruz, "...hakir cümlesine recâ edüp asker-i İslâm'ın mecrûh olanların cümle boş atlarına bindirüp cümle *koş kol yedekler* olup cümle altı yüzden müteceviz mecrûh..". Pakalın⁵⁶, "binilecek attan başka bulundurulana ata yedek denildiğini" zikrediyor. Uzunçarşılı⁵⁷, yedekçi tarifinden hareketle, "seferlerde ve alaylarda padişahın yedek atlarını çeken gedikli yani miktarı muayyen otuz neferden mürekkep ve muvazzaf bir silâhdâr zümresi" şeklinde bir açıklamada bulunuyor. Osmanlı sarayında padişahın tahta çıkışındaki at binme töreninde işlemeli ipekler ve kalkanlarla süslenmiş yedek atlar da yer almaktaydı. Ayrıca sünnet düğünlerinden sonraki atlı alaylara saray çevresine mensup olanlara âit yedek atlar da iştirak etmekteydi⁵⁸.

50 Bk. s. 116, ayrıca bk. Hasan Enverî, s. 214 ve *Lugat-nâme*, aynı yer.

51 Bk. s. 7784.

52 Bk. s. 164.

53 Bk. s. 212.

54 Bk. *Örneklî Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul 2003, s. 199.

55 Bk. *Seyahatnâme-yi Evliya Çelebi*, nşr. Seyyid Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2002, VI, s. 218.

56 *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1946, III, s. 613.

57 *Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapıkulu Ocakları*, II, Ankara 1944, s. 150 ; Ayrıca bk. M. Sertoğlu, *Osmanlı Tarihi Lûgatı*, İstanbul 1986, s. 363.

58 Bk. E. Esin, "Türk Sanatında At", *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, İstanbul 1995, s. 58 ve 71.